

Kriza demokracije : mit ili stvarnost?

Gašparuš, Teodora

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:814285>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Preddiplomski studij politologije
Završni rad

Kriza demokracije: mit ili stvarnost?

Teodora Gašparuš, Zagreb 2024

Sažetak:

Kriza demokracije predmet je rasprave među znanstvenicima, tvorcima politike i građanima. Zagovornici te ideje tvrde da postoje možda i fatalni problemi s kojima se suočavaju demokratski sustavi. Oni su vidljivi putem goleme političke polarizacije, koja potiče ideologijske razmirice, što otežava funkcionalnost države. Kako je vidljiv nemali pad povjerenja u demokratske institucije, a građani bivaju razočarani tradicionalnim političarima i strankama, postavlja se pitanje što će biti s demokracijom. Naime, ne treba se zavaravati jer njena kriza možda nije prolazne naravi.

Ključne riječi: propast, demokracija, populizam, Zapad, kriza

Sadržaj

1. Uvod
2. 'Krizna demokracije i participacije' iz sedamdesetih godina
3. Fukuyama, 'kraj povijesti' i trajna pobjeda liberalne demokracije?
4. Pobjeda demokracije ili postdemokracija?
5. Ekonomska i politička kriza 2008: uzroci i posljedice.
6. Početak povlačenja demokracija i što učiniti s navikom oponašanja?
7. Raspad demokratskih institucija i normi od Venezuele do SAD-a
8. Zaključak
9. Popis literature

1. Uvod

Kriza demokracije nije samo apstraktni politološki problem nego nešto što barem od 2008. izaziva nemalu zebnju. Izvjesnosti takve krize doprinosi uspon populističkih vođa i globalno slabljenje demokratskih normi odnosno institucija. Postoje različite perspektive o krizi demokracije, pri čemu neki znanstvenici tvrde da je demokracija u stanju opadanja, dok drugi smatraju da ako postoje problemi oni se dadu otkloniti institucionalnim reformama i aktiviranjem građanstva. Cilj je rada analizirati temeljne teorijske uvide u vezi ove teme te uvidjeti što se zaista događa s demokracijom. Isto tako će se, manjim dijelom, naznačiti mogući putevi za prevladavanje mogućih slabosti suvremene demokracije.

U radu ću se manje-više osloniti na sljedeće autore. Prvi je Michel Crozier koji u knjizi/zborniku "The Crisis of Democracy" analizira kako, recimo to tako, preopterećena država zapravo otuđuje građane te ima smanjenu učinkovitost kad je posrijedi upravljanje. Drugi bi bio Colin Crouch s njegovom knjigom "Post-democracy". Crouch govori o postdemokraciji koja formalno zadržava demokratske institucije, ali moć više nije tamo nego u rukama elita. Ovdje treba dodati Wolfganga Streecka koji u članku "The Crises of Democratic Capitalism" kritizira neoliberalni kapitalizam i traži jačanje nacije-države putem revitalizirane demokratske politike.

Noviji su doprinosi Ivana Krasteva i Stephen Holmesa koji u svojoj knjizi "Kraj doba oponašanja: Zašto Zapad gubi bitku za demokraciju?" ističu niz strukturnih događaja koji su kočili razvoj liberalne demokracije. Nastojali su se pozabaviti krizom zapadnog liberalizma koji kao da se nije snašao nakon 1989. Po njima je zapravo nastupio kraj onog što se knjizi naziva 'doba oponašanja', ali to vjerojatno ne vodi padu demokracije nego nastanku pluralističkog globalnog poretka. I naposljetku, Steven Levitsky i Daniel Ziblatt u djelu "How Democracies Die" istražuju temeljne uzroke demokratskog urušavanja, ali i nude recept kako uravnotežiti demokraciju uslijed nemalih izazova koji joj prijete.

U ovom radu, s obzirom na izbor autora i njihove uvide istražiti ćemo, dakle, uzroke i posljedice krize demokracije. Smatram da se prije radi o stvarnosti iste odnosno da nije riječ o tlapnji, tj. mitu o krizi demokracije što će biti pokazano kroz različite perspektive i primjere iz novije političke povijesti.

2. 'Krizna demokracija i participacija' sedamdesetih godina prošlog stoljeća

Knjiga "Krizna demokracija i participacija" koju priredio Michel Crozier (zajedno s S.P. Huntingtonom, J. Watunukijem i drugima) pruža prikladnu analizu izazova s kojima se suočavaju suvremene demokratske institucije. Ona je ustvari izvještaj tzv. Trilateralne komisije koja je osnovana 1973. i to usred kriza liberalnih demokracija sedamdesetih godina: "Demokratska se društva sad sučeljavaju s nizom međusobno povezanih izvanjskih izazova koji nisu postojali u takvom obliku prije deset godina, a sve zbog promjena međunarodnoj raspodjeli ekonomske, političke i vojne moći te odnosa, kako između trilateralnih društva, tako između njih i drugog i trećeg svijeta" (Crozier i dr, 1982: 15). Izvješće iz 1975. ustanovilo je četiri uzroka krize: delegitamacija autoriteta, preopterećenje vlade, fragmentacija političkih stranaka, i nacionalistički parohijalizam. Crozier u svom članku ('Zapadna Europa', str. 19-56) istražuje rastući osjećaj da su te demokracije postale neupravljive. Pritom ističe slabosti u suočavanju s kušnjama toga doba. Zbog njezine povijesne uloge kao modela (parlamentarne) demokracije, fokusira se na Britaniju kao izrazit primjer novog stanja stvari. On tvrdi da problemi u Britaniji i drugim zapadnoeuropskim zemljama zapravo ukazuju na širu krizu u demokratskom vladanju. Po njemu ključni je problem kriza legitimnosti, a ona proizlazi iz niskog povjerenja u institucije demokracije. Nakon toga dolazi ekscesna birokratizacija i manjkava transparentnost što isto tako otuđuje građane, čime se utječe na učinkovitost upravljanja.

Crozier identificira nekoliko ključnih čimbenika koji pridonose ovoj krizi. Prvo, ističe krhkost i ranjivost vladajućih koalicija: „u većini zapadnoeuropskih zemalja na površini sve izgleda sigurno, no gotovo su posvuda vladajuće koalicije slabe i ranjive, a alternativne koalicije izgledaju isto tako slabe, čak kontradiktornije“ (Crozier i dr, 1982: 19). Ova politička nestabilnost koči učinkovito donošenje odluka i upravljanje. Drugi kritični čimbenik je uloga europske birokracije. Europska birokracija, koja je u početku služila poticala racionalna rješenja, izgubila je svoju učinkovitost. Kao rezultat toga „vlade su prisiljene da se sve više usmjeravaju na svoje narode i manje su pouzdane. Zbog toga rastu i kontradiktornosti na razini vlade“ (Crozier i dr, 1982: 19). Također naglašava preopterećenost sudionika i povećani broj zahtjeva koji su usmjereni na politički sustav. Složenošću koja proizlazi iz (slabijeg) gospodarskog rasta i političkog razvoja, zaključuje, postaje sve teže upravljati (Crozier i dr, 1982: 20).

Crozier identificira ključne društvene, ekonomske i kulturne uzroke krize, naglašavajući njihovu međusobnu povezanost. Prvi korak je razumijevanje općeg socio-ekonomskog konteksta, obilježenog širenjem društvene interakcije i kontroverzama kontinuiranog ekonomskog rasta. Ova situacija dovela je do kolapsa tradicionalnih institucija. U razvijenim zemljama, povećana društvena interakcija i pritisak rezultirali su složenijom društvenom strukturom. Europa, sa svojom poviješću društvenog nadzora/hijerarhije, suočava se s kontradikcijom jer građani zahtijevaju više djelovanja dok istovremeno odbacuju socijalnu kontrolu odnosno hijerarhiju. Ovaj problem je posebno izražen u Europi, gdje nedostaju neizravni oblici društvene kontrole razvijeni u Sjevernoj Americi (Crozier i dr, 1982: 27).

Ekonomsku krizu pogoršava fenomen rastućih očekivanja. Nakon ekonomskog booma, frustracije su prisutne jer su očekivanja nadmašivala stvarne rezultate. Ubrzane promjene donose neke materijalne koristi, ali i visoke psihološke troškove (potreba za mobilnošću i nesigurnost). Europa, zbog svoje tradicionalne fragmentacije i stratifikacije, suočava se s većim izazovima u upravljanju promjenama nego Sjedinjene Države ili Japan. Prema ovom autoru, radikalna ideologija nekad je igrala ključnu ulogu u mobilizaciji radničke klase i njenoj ulozi u zapadnim društvima, ali procesi kolektivnog pregovaranja danas bivaju drukčiji: „Slabljenje ideologije dovodi do smanjenja sposobnosti sindikata da postignu ciljeve. Čak i kad donose rezultate, procesi sređenog kolektivnog ugovaranja također su tako složeni i birokratski da dovode do nezadovoljstva“ (Crozier i dr, 1982: 29).

Sve ove pojave doveli su do urušavanja (socijal)demokratskog konsenzusa u zapadnim zemljama (poput Danske, Nizozemske i Britanije). Posljedično je došlo do rastuće otuđenosti i frustracije. Dijelom se posezalo za tzv. 'personalizacijom moći'. Početno je izgledala kao strategija za borbu protiv birokratskih zavrzlama, ali često rezultira time da vođe postanu obične „osobe za odnose s javnošću“, nesposobne djelovati učinkovito. To stvara problem vjerodostojnosti i produbljuje nesporazum između građana i političkog poretka (Crozier, 1982: 26).

Crozier također naglašava preopterećenost sudionika i zahtjeve prema političkim sustavima. Ovo preopterećenje ugrožava birokratske sustave, potičući neodgovornost i slabljenje konsenzusa, što zauzvrat ometa učinkovito upravljanje. Sve veći broj odluka koje suvremene države moraju donositi paradoksalno dovodi do veće

ranjivosti. Crozier to ilustrira povijesnom usporedbom procesa donošenja odluka u Parizu. Odluke donesene 1890-ih, unatoč tome što su bile spore i nerijetko politički sporne, bile su racionalnije u usporedbi s novijim, složenijim i manje učinkovitim odlukama iz 1960-ih (Crozier i dr, 1982: 22).

Stoga Crozier predlaže reforme demokratskih institucija kako bi postale prilagodljivije u odnosu na suvremene izazove. Ove reforme uključuju promjene u izbornom sustavu, ulogu političkih stranaka i decentralizaciju moći. Ovaj autor naglašava važnost participacije građana kao sredstva za prevladavanje ove krize. Aktivno uključivanje građana u političke procese može obnoviti demokraciju i ojačati povjerenje u institucije: „Demokracije mogu funkcionirati jedino ako njihova javnost zaista razumje prirodu demokratskog sistema, a naročito ako osjeća istančan odnos između slobode i odgovornosti“ (Crozier i dr, 1982: 7).

Sve u svemu, Crozier ipak priznaje da su zapadnoeuropska društva i dalje relativno civilizirana, s dobro osiguranim građanima i zavidnim sadržajima. Međutim, područja poput obrazovanja, urbanog upravljanja i preraspodjele dohotka sve su više podkapacitirana, što odražava širu krizu demokracija u Europi sedamdesetih godina.¹

3. Fukuyama, 'kraj povijesti' i trajna pobjeda liberalne demokracije?

Ipak stvari su tijekom osamdesetih krenule u drugom smjeru. Uslijed ekspanzije onog što će se nazvati neoliberalizam, demokracije su se, izvanjski gledano, oporavile. Vjerojatno je Francis Fukuyama najpozvaniji da to potvrdi. Početno bi se pozvala na Stošića koji je ustvrdio da je „Fukuyama jedan od rijetkih intelektualaca čija je ideja postala poznatija od njih samih - u njegovom slučaju, još za života. Ideja je, naravno, kraj povijesti, koju je ovaj japansko-američki politolog i autor iznio u svojem istoimenom

¹ Božo Kovačević uspoređuje recentno izvješće Komisije "Novi duh kapitalizma" s izvješćem "Kriza demokracije" iz 1975., koje je ukazalo na preveliku demokratsku kao problem. Krize sedamdesetih uključivale su političke skandale poput Watergatea, ekonomske poteškoće nakon povlačenja iz Vijetnama, i energetske krize zbog OPEC-ovih odluka. Današnji problemi uključuju političke podjele, inflaciju, energetske krize uslijed sankcija protiv Rusije, i povlačenje iz Afganistana. Danas se suočava s izazovima definiranja globalnih problema unutar kapitalističkih zemalja, uključujući demokratske i autokratske članove poput Kine. Današnja kriza kapitalizma, prema Komisiji, proizlazi iz politike koja se oslanjala isključivo na savjete ekonomskih stručnjaka. Čini se da oni predlažu izvješće "Novi duh kapitalizma" koji je usredotočen na klimatske promjene, digitalnu revoluciju i socijalne nejednakosti, predlažući ciljeve poput svijeta bez emisija stakleničkih plinova do 2050. godine, digitalne dostupnosti, i jednakih prilika za sve (Kovačević, 2023).

eseju 1989., a potom i razradio u knjizi iz 1992“. Stošić zapravo uviđa da je „Fukuyamina prognoza bila je odraz liberalnog optimizma i trijumfalizma koji je uslijedio nakon povijesnog sloma Sovjetskog Saveza i komunizma kao realne političko-ekonomske alternative kapitalizmu i parlamentarnoj demokraciji“ (Stošić, 2022). Naposljetku on tvrdi da „kraj povijesti po Fukuyami označava univerzalni trijumf liberalne demokracije i tržišne ekonomije kao sustava koji je superioran ostalima, zbog čega predstavlja finalni stadij društvene i političke evolucije kojem će se s vremenom priklanjati sve veći dio čovječanstva.“

Sve u svemu, Francis Fukuyama u svojoj knjizi "Kraj povijesti i posljednji čovjek" analizirao događaje iz druge polovine dvadesetog stoljeća kako bi došao do teze o konačnoj i potpunoj pobjedi zapadnog liberalizma: „Trijumf Zapada, odnosno zapadne ideje, prvenstveno je vidljiv u potpunom iscrpljenju ostvarivih, sistematičnih alternativa zapadnom liberalizmu“ (Fukuyama, 1990: 172).

Prema Fukuyami, svijet je tijekom dvadesetog stoljeća svjedočio intenzivnim ideološkim sukobima, gdje je liberalizam morao nadvladati apsolutizam, boljševizam, fašizam i obnovljeni marksizam. „Dvadeseto stoljeće svjedočilo je kako razvijeni svijet pada u paroksizam ideološkog nasilja, dok se liberalizam razračunavao prvo s ostacima apsolutizma, zatim s boljševizmom i rasizmom i konačno obnovljenim marksizmom koji je prijetio da dovede do konačne apokalipse atomskog rata (Fukuyama, 1990:172).

Za Fukuyamu, kraj povijesti označava završnu točku ideološke evolucije čovječanstva i univerzalizaciju zapadne liberalne demokracije kao završne faze ljudske vladavine: "Ono čemu možemo svjedočiti nije samo kraj Hladnog rata, ili prolaz određenog razdoblja poslijeratne povijesti, već kraj povijesti kao takve: to jest, krajnja točka ideološke evolucije čovječanstva i univerzalizacija zapadne liberalne demokracije kao konačnog oblika ljudske vladavine“ (Fukuyama, 1994: 4). Premda pobjeda liberalizma još nije potpuna u stvarnom, materijalnom svijetu, ona je već ostvarena na području ideja i svijesti. Fukuyama predviđa da će na kraju povijesti ideološke borbe koje promicale hrabrost i idealizam izumrijeti, a zamijenit će ih ekonomske računice, tehnički problemi, ekologija i potrošačke strasti (Fukuyama, 1990: 172).

Liberalizam je, prema Fukuyami, postao dominantna ideologija jer su sve druge alternative obesmišljene. Dvije najveće komunističke zemlje, Kina i Sovjetski Savez, započele su procese reformi: "Narodna Republika Kina počela je liberalizirati svoje gospodarstvo i ublažavati političku kontrolu 1980-ih godina, a krajem desetljeća čak je i Sovjetski Savez započeo s perestrojkom i glasnošću, odražavajući nepovratne promjene u intelektualnoj klimi" (Fukuyama, 1994:36). Fukuyama također ističe širenje zapadne potrošačke kulture kao dokaz pobjede liberalizma. Međutim, on upozorava da je za potpuno razumijevanje tih promjena potrebno razmotriti neka teorijska pitanja (o prirodi povijesnih mijena). Fukuyama je zapravo prihvatio koncept povijesti koji je manje-više sličan Hegelovom shvaćanju iste. Hegel i Marx smatrali su, naime, da društvena evolucija nije beskonačna, već da ima svoj završetak uspostavom oblika društva koji će zadovoljiti ljudske potrebe. Fukuyama se dijelom oslanja i na Marxa, koji je vjerovao da povijesni razvoj teži određenom cilju. Međutim, umjesto komunističke utopije, Fukuyama promiče liberalnu demokraciju kao krajnju formaciju povijesti (Fukuyama, 1990: 175). To je, recimo to tako, bit njegova shvaćanja "kraja povijesti".²

Kako su se urušile komunističke države i svi ostali 'autoritarci'? Prema Fukuyami, „komunistička ljevica i autoritarna desnica su bankrotirale u smislu ozbiljnih ideja koje bi mogle održati unutarnju političku koheziju jakih vlada, bilo da su se temeljili na "monolitnim" strankama, vojnim huntama ili osobnim diktaturama, nisu imali legitimitet koji bi im omogućio da prežive krize“ (Fukuyama, 1994: 39) Legitimitet, kao svojevrsna rezerva u kriznim vremenima, nedostajao je autoritarnim državama, što je rezultiralo njihovom nesposobnošću da se nose s političkim i ekonomskim izazovima.

² Berto Šalaj, profesor na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, dao je značajan osvrt na tezu Francis Fukuyame o "kraju povijesti". Reagirao je Fukuyaminu tvrdnju da je slom komunizma donio pobjedu liberalne demokracije odnosno kapitalizma nad dotad poznatim političkim alternativama. Taj poredak, prema Fukuyami, predstavlja konačni oblik političko-ekonomskog ustrojstva suvremenih zajednica. Fukuyama tvrdi da njegova teza ne znači kraj političkih zbivanja, već da će liberalna demokracija i kapitalizam dugoročno postati trajni oblik političkog poretka. Šalaj upućuje na Fukuyamin nalaz da su uspješna društva ona koja su uspješno funkcioniraju s tri ključne institucije: državu, vladavinu prava i razmjerno odgovornu vlast. Državu je on vidio kao sustav javne uprave i institucija koje osiguravaju provođenje zakona. Vladavina prava znači da su čak i politički moćnici ograničeni zakonima, dok odgovorna vlast podrazumijeva da vlast služi građanima i stavlja njihove interese ispred privatnih (Šalaj, 2014:137). Šalaj zaključuje da, unatoč suvremenim izazovima, Fukuyamina teza ostaje relevantna, ali zahtijeva daljnje promišljanje. Fukuyamina analiza povijesnog razvoja političkih poredaka na osnovi triju ključnih institucija daje doprinos razumijevanju političkog razvoja suvremenih društava (Šalaj, 2014:140).

Kad je posrijedi desnica, Fukuyama tvrdi da su se autoritarni režimi desnice suočavali s problemom kontrole nad civilnim društvom. Iako su dolazili na vlast s mandatom da povrate red ili nametnu financijsku disciplinu, često nisu imali previše uspjeha. Zapravo su znali biti i slabiji od svojih demokratskih prethodnika u postizanju tih ciljeva. Čak i kada su bili uspješni, njihov uspjeh bi se okrenuo protiv njih (društva kojima su vladali postala obrazovanija i prosperitetnija) pa je vojna hunta postala nepopularna. S druge strane, totalitarni režimi ljevice pokušavali su izbjeći ove probleme kontrolom društva kao cjeline. Međutim, takav sustav se mogao održavati samo putem terora, što nije bila trajna mogućnost. Naime slabljenjem terora započeo bi proces degeneracije u kojem bi država gubila kontrolu nad većinom društva, posebno nad sustavom vrijednosti (Fukuyama, 1994: 40).

Osim političkih promjena, Fukuyama ističe pomalo nevidljivu ali zapravo golemu ekonomsku revoluciju. Neshvatljivi ekonomski rast istočne Azije nakon Drugog svjetskog rata pokazao je da siromašne zemlje mogu iskoristiti pristup globalnom tržištu i stvoriti novo bogatstvo bez presedan. Ovaj uspjeh promatrali su diljem svijeta. Posebno su komunističke zemlje ustanovile da je socijalističko planiranje značilo zaostalost i siromaštvo. Liberalne ekonomske reforme u Kini dovele su, primjerice, do osjetnog povećanja poljoprivredne proizvodnje i tako istaknule snagu kapitalizma/tržišta (Fukuyama, 1994: 42). Kao rezultat krize autoritarnih režima i neuspjeha socijalističkog planiranja, liberalna demokracija ostaje jedina univerzalna ideologija. Fukuyama zaključuje da, iako će proces demokratizacije imati svoje prepreke, liberalna demokracija ostaje pobjednik: "Država koja se pojavljuje na kraju povijesti je liberalna u onoj mjeri u kojoj prepoznaje i štiti kroz sustav zakona univerzalno pravo čovjeka na slobodu, i demokratska u onoj mjeri u kojoj postoji samo uz pristanak onih kojima se vlada" (Fukuyama, 1994: 121). Iako je sve izgledalo sjajno početkom devedesetih, takvo uvjerenje nisu, kako ćemo vidjeti, svi dijelili.

4. Pobjeda demokracije ili postdemokracija?

Pojavile su se, naime, značajne sumnje u tip demokracije koji je stvoren na 'kraju povijesti'. Ustvari, dio teoretičara iz kruga, kako se to obično kaže 'radikalne teorije' nije prihvatio da je novi sustav ispunjene snova o demokraciji. Ta je kritika išla preko ideje o postdemokraciji. Ovdje ću se poslužiti knjigom *Postdemokracija* koju je napisao britanski sociolog Collin Crouch. Crouch početno bilježi da demokracija

najčešće doseže svoj vrhunac tijekom velikih promjena odnosno nakon kriza režima. U tim razdobljima entuzijazam glede demokracije je izrazit, a obični ljudi participiraju kako bi ostvarili njima blisku političku agendu. U takvoj su situaciji organizirani društveni interesi tek privremeno postisnuti, a politički se sustav tek prilagođava na upravljanje novim demokratskim zahtjevima (v. Crouch, 2004: 2)

Kako bi uveo svoje shvaćanje postdemokracije Crouch pokazuje razvoj demokracije u Zapadnoj Europi i Sjevernoj Americi. Tvrdi kako ona bilježi vrhunac razvoja tek nakon poraza fašizma u Drugom svjetskom ratu. Nastavno na to, ekonomski napredak omogućio je, povezujući uspješnost gospodarstva s dobrobiti radnika, ostvarenje demokratskih ideala. Primjer su Skandinavija, Nizozemska i Ujedinjeno Kraljevstvo. SAD je također uveo reforme socijalne skrbi 1930-ih, no slabost tamošnjeg radničkog pokreta bila je prepreka u tom smislu. Francuska i Italija suočile su se s povremenim razvojem demokracije i njenim padovima, i to pod priličnim utjecajem komunističkih stranaka. Španjolska, Portugal i Grčka prihvatile su demokraciju tek u 1970-ima (v. Crouch, 2004: 4).

Crouch vjeruje kako je izrazita politička uključenost krajem 1940-ih i početkom 1950-ih prisutna uslijed obnove poslije rata. Međutim, ovaj entuzijazam nije trajao predugo. Elite su naime naučile manipulirati političkim procesima/javnostima, što je utjecalo na političku participaciju. Naftne krize 1970-ih pokazale su ograničenja tada važećeg kejnzijanskog ekonomskog modela, a uspon uslužnog sektora umanjio je važnost fizičkih/industrijskih radnika. Ove promjene su se različito odrazile u razvijenim zemljama (poput Zapadne Njemačke, Austrije, Japana i Italije), gdje je industrija ostala razmjerno jaka, te u Španjolskoj, Portugalu i Grčkoj, gdje je radnička klasa tek stjecala politički utjecaj (Crouch, 2004: 8). U zaključku ove etape možemo reći kako su povijesne krize, gospodarski razvoj i promjene u ravnoteži moći utrle put nastanku suvremenih demokratskih društava (Crouch, 2004: 8).³

³ O Crouchu politolog Buković kaže: „Posve konkretno, autor vjeruje kako je demokracija doživjela svojevrsnu parabolu i nakon postupnoga uzdizanja i produblivanja tijekom 20. stoljeća, od devedesetih naovamo ponovno tone k tzv. minimalnoj demokraciji, u kojoj unatoč teritorijalnom širenju različitih demokratskih sustava diljem svijeta i unatoč činjenici da se izbori u istima održavaju više ili manje redovito i slobodno, stvarna moć biva uzurpirana u rukama malobrojne elite, koju za razliku od elita u sličnim teorijama (ponajprije Millsovoj teoriji elite moći), karakterizira globalna povezanost. Iznimno je važno upozoriti da stanje postdemokracije nije stanje demokracije u 19. stoljeću, sam Crouch upozorava kako ta teza predstavlja nesagledavanje konteksta i same naravi društvenoga fenomena (u ovom slučaju demokracije), koji u kasnijim fazama svoga povijesnog kretanja može poprimiti obilježja nalik

U svojoj knjizi Colin Crouch iznosi ideju post-demokracije kako bi opisao stanje u kojem demokracija više nije poticajna snaga: „Ideja postdemokracije pomaže nam opisati situacije u kojima su se nakon demokratskog trenutka naselili dosada, frustracija i razočaranje; kada su moćni manjinski interesi postali daleko aktivniji od mase običnih ljudi u nastojanju da politički sustav radi za njih; gdje su političke elite naučile upravljati i manipulirati zahtjevima naroda...“ (Crouch, 2004:19). Ovaj koncept nije 'pokrio' nedemokraciju, nego naznačuje svojevrsno 'fazu' u kojoj smo, manje-više prešli onkraj 'parabole demokracije': „Naime, vrhunac demokracije zabilježen je polovinom prošlog stoljeća kad se nakon pobjede u Drugom svjetskom ratu „prvi put u povijesti kapitalizma na opće dobro stanje ekonomije gledalo u svezi s boljitkom mase zaposlenika“ (Kursar i Vukojević, 2013: 29).

Promjene povezane s post-demokracijom dovode nas do stanju u kojem smo, do neke mjere, došli do izazova same (ideje) vladavine demokracije. To se odražava u promjeni unutar građanstva: slabljenje poštovanja prema vladi (u takvom tretiranju politike prednjače masovni mediji; inzistiranje na rotvorenosti rada vlade; i svođenju političara na 'trgovce' koji se pokušavaju ulagivati "kupcima" kako bi ostali na političkom tržištu). Politika odgovara na ovu promjenu daljnjim razvojem tehnika političke manipulacije. Ovo, prema Crouchu, dovodi do paradoksa suvremene politike: dok tehnike manipulacije javnim mnijenjem, programi stranaka postaju sve 'bezukusniji'. Možemo reći kako formalna demokracija preživljava, ali ne zadugo. Naime, možemo očekivati njeno slabljenje „kako ćemo se ogorčeni i razočarani, sve više udaljavati od maksimalne demokracije“ (Crouch, 2004:22).

Zaključno možemo reći kako Crouchov koncept postdemokracije 'pokriva' stanje demokracije koja postaje puko proceduralna. Nije, stoga, poticajna praksa u kojoj građani imaju stvarni politički utjecaj. S tim u vezi Colin Crouch također istražuje implikacije suvremenih populističkih pokreta po demokraciju.⁴

onima iz prijašnjih faza, ali koji je, bez obzira na promjene koje su mu se dogodile tijekom njegova "puta", ipak bitno drukčiji i u ovom konkretnom slučaju, čini se, bogatiji sadržajem“ (Buković, 2007: 174).

⁴ „Središnja je ideja populizma da je društvo podijeljeno u dvije homogene i antagonističke skupine: poštenu narod i korumpiranu elitu. ... Populizam prožima ideja dobrog, poštenog i jednostavnog naroda kojega su prevarile i izmanipulirale korumpirane, nekompetentne i međusobno umrežene elite. Populisti tvrde da društvo i politiku treba korjenito promijeniti kako bi se ukinula dominacija elita te obnovile zamisao i praksa politike kao izraza volje naroda. Svi analitičari populizma navode da populistu na narod gledaju kao na jedinstveno i homogeno tijelo. Drugim riječima, zanemaruju se klase, posebni politički interesi i individualne potrebe“ (Šalaj, 2012: 58). Crouch zapravo tvrdi da dok ti pokreti u početku čine

5. Ekonomska i politička kriza 2008: uzroci i posljedice

Prve realne odnosno šokantne znakove krize demokracije donijela je tzv. velika recesija iz 2008: „Slom američkog financijskog sustava koji se dogodio 2008. godine pretvorio se u gospodarsku i političku krizu globalnih razmjera“ (Streeck, 2011: 6). Jedan od najčitanijih kritičara razvoja demokracije u kontekstu te krize je njemački sociolog Wolfgang Streeck. U utjecajnom članku "Kriza demokratskog kapitalizma" (2011) Wolfgang Streeck analizira financijski kolaps iz 2008. i njegovu transformaciju u globalnu ekonomsku i političku krizu. Streeck osporava uvriježeno ekonomsko stajalište da društva teže ravnoteži s krizama kao privremenim odstupanjima. Umjesto toga, Streeck uviđa da je upravo nestabilnost odlučujuće obilježje naprednih kapitalističkih društava zbog inherentnih napetosti u njihovim političko-ekonomskim strukturama.⁵

Streeckova je središnja teza da kriza iz 2008. nije izolirani događaj, već simptom sveobuhvatnog sukoba unutar 'demokratskog kapitalizma', sustava koji karakterizira spor demokracije i kapitalizma: "Demokratski kapitalizam u potpunosti je uspostavljen tek nakon Drugog svjetskog rata i to samo u 'zapadnim' dijelovima svijeta, Sjevernoj Americi i Zapadnoj Europi. Ondje je izvanredno dobro funkcionirao sljedeća dva

uslugu demokraciju jer provociraju samozadovoljne elite, njihov je dugoročni učinak kontroverzniji. Ti pokreti, koji često nastaju izvan etabliranih političkih stranaka, u početku remete političke norme, odražavajući glasove autsajdera. (Crouch, 2019: 130). Populizam se može razviti na tri načina: može se integrirati u politički sustav, postajući dio establišmenta; može ustrajati kao sila sukoba koja naglašava izravno sudjelovanje javnosti umjesto strukturiranih politika; ili može dovesti do centralizacije moći, često pod karizmatičnim vođom koji tvrdi da predstavlja "narod". Crouch identificira populističke pokrete kao one koji nastaju izvan etabliranih političkih stranaka, a karakteriziraju ih labavo strukturirane, ukorijenjene organizacije koje djeluju razorno, odražavajući glasove političkih autsajdera. Ovi pokreti obično odbacuju formalna i neformalna pravila političkog ponašanja, upadaju u uspostavljene političke arene i izazivaju postojeće norme. (Crouch, 2019: 134).

⁵ Streeckova istraživanja privukla su neke kritičke hrvatske publiciste kao što je primjerice Jerko Bakotin: „Suprotno posthladnoratovskom nedodirljivom uvjerenju o naravnom suživotu kapitalizma i demokracije, Streeck tvrdi da je riječ o prisilnom braku u sklopu kojeg je kapital, ne bi li – poslije iskustava Velike depresije, fašizma i rata te postojanja socijalističke konkurencije – nakon 1945. ponovno stekao legitimaciju, pristao na niz ograničenja. Zapadnoeuropske zemlje razvile su veliki javni sektor, snažno regulirano tržište i jake sindikate, a državno se planiranje i interveniranje s ciljem pune zaposlenosti i preraspodjele bogatstva podrazumijevalo. U svrhu pacificiranja kapitalizmu inherentnoga konflikta, stanovništvu je ponuđena izdašna socijalna država, a imperativ konkurencije smatran je zastarjelim oblikom života. Kao rezultat toga, poslijeratne su decenije zabilježile nezapamćene stope rasta privrede, ali i društvenog blagostanja, što je razdoblje na francuskom poznato kao trente glorieuses, trideset slavni godina. Sedamdesetih godina, međutim, pobunjeni vlasnici kapitala, prestrašeni sve "objesnijim" radništvom i sve nižim profitima, pokreću neoliberalnu revoluciju“ (Bakotin, 2013).

desetljeća - zapravo toliko dobro da to razdoblje neprekidnog gospodarskog rasta još uvijek dominira našim idejama i očekivanjima o tome što moderni kapitalizam jest, ili bi mogao i trebao biti“ (Streeck, 2011: 5). Ovo doba, poznato kao *trente glorieuses*, još uvijek oblikuje suvremena očekivanja od kapitalizma unatoč tome što je, prema Streecku, anomalija. Nakon Drugog svjetskog rata uspostavljen je konsenzus da ravnoteža kapitalizma i demokracije potrebuje priličnu političku kontrolu i mjere, poput nacionalizacije i radničke participacije.

Streeck želi istražiti dugogodišnju sumnju da kapitalizam i demokracija možda nisu pretjerano lako spojivi. Ukazuje da je prvo egzistirala zabrinutost političke desnice i ljevice glede potencijalnog sukoba između interesa bogatih kapitalista i demokratske većine. Međutim, s vremenom je tzv. mainstream ekonomija (kao znanost) skrenula fokus na 'neodgovornost' političara. Ovi navodno ugrožavaju tržišta u ime svojih ciljeva (poput pune zaposlenosti i socijalne pravde). Ovo stajalište drži da krize proizlaze iz takvih političkih postupaka, a ne iz tržišnih neuspjeha: „U jeziku mainstream ekonomije, krize se pojavljuju kao kazna vladama koje ne poštuju prirodne zakone koji su pravi upravljači ekonomijom“ (Streeck, 2011: 9).

Ipak, ključni Streeckov doprinos raspravi o krizi demokracije temelji se na konceptualiziranju tzv. demokratskog kapitalizma. Demokratskim kapitalizmom, po njemu, upravljaju dva sukobljena načela: tržišno vođena marginalna produktivnost i društveno vođena potreba ili pravo. Vlade su pod pritiskom da poštuju oba i kada zanemaruju jednog dolazi do nestabilnosti. S tim u vezi treba reći kako mainstream ekonomska znanost, pod utjecajem Hayekovih ideja, promiče odvajanje ekonomske politike od opće politike. To radi tako što promiče neovisna regulatorna tijela i središnje banke koje su uglavnom zaštićene od izbornih pritisaka. Međutim, ova perspektiva često zanemaruje činjenicu da se time zbiva potkopavanje demokratskih procesa (Streeck, 2011: 6).

Neovisno o tome sljedeći veliki istraživački doprinos Streecka odnosi se na to kako se demokratski kapitalizam suočavao s krizama. To je, po njemu, išlo tako da se rješenje tražilo u raznim sferama ekonomije odnosno financija. U odjeljku „Post war settlements“ spomenutog članka, Streeck prvo raspravlja o velikoj krizi poslijeratnog demokratskog kapitalizma. Ona se pojavila u kasnim 1960-ima „kada je inflacija počela ubrzano rasti u cijelom zapadnom svijetu jer je opadajući gospodarski rast otežavao

održavanje formule političko-ekonomskog mira između kapitala i rada...“ (Streeck, 2011:4). Kako je gospodarski rast usporavao, vladama je, primjerice, bilo teško ispuniti očekivanja glede kontinuiranog ekonomskog napretka, što je tzv. demokratsko građanstvo očekivalo Poslijeratno rješenje u raznim demokratskim kapitalističkim zemljama uključivalo je sve veću socijalnu državu, prava na kolektivno pregovaranje i punu zaposlenost, uz podršku kejnezijanske ekonomske politike. Međutim, kako je rast slabio, održavanje ove kombinacije postalo je jako problematično (Streeck, 2011: 10).

Odgovor radnika na pojavu krize bio je da sindikalnim djelovanjem nastave vršiti pritisak u smislu povećanja plaća. To je rezultiralo golemom radničkom militantnošću u kasnim 1960-ima. Vlade su se suočile s dilemom kako obuzdati zahtjeve za većim plaćama, a da ipak ostane vjerna politici pune zaposlenosti. Većina vlada izbjegavala je, naime, rast nezaposlenosti zbog izbornih rizika i umjesto toga usvojila monetarnu politiku s rastućom inflacijom. U početku je inflacija uglavom utjecala na vjerovnike odnosno vlasnike financijske imovine. Vlade su zapravo odstale od poticanja klasnih sukoba jer su buduće resure koristili kao sredstvo poticanja trenutne potrošnje (u razdoblju slabog ekonomskog rasta) (v. Streeck, isto).

Međutim, ovakav pristup nije mogao potrajati. Rastuća inflacija na kraju je dovela do priličnih ekonomskih poremećaja, ali i bijesnih zahtjeva vlasnika kapitala. Posljedice su bile nezaposlenost i zahtjev spomenutih vlasnika da se konačno uspostavi financijska disciplina. To je, prema Streecku, označilo kraj početne faze poslijeratnog demokratskog kapitalizma (Streeck, 2011: 10). U 1970-ima je zabilježena inflacija, u 1980-ima javni dug je bio 'rješenje', a u 1990-ima došlo je do konsolidacije s rastućim dugovima, ali u privatnom smislu. Slom iz 2008. bio je posljednja u nizu kriza i nazvan je 'Velika recesija'. Već četiri desetljeća nestabilnost je otud norma u tzv. zapadnim zemljama i to na svim razinama (Streeck, 2011: 13).

Tri dugoročna trenda ističu ovu stalnu krizu u bogatim, ali sve više deindustrijaliziranim zemljama. Prvo, postoji stalan pad gospodarskog rasta, nastavno na krizu iz 2008. Drugo, postoji kontinuirani porast ukupne zaduženosti na svim razinama tijekom zadnjih četrdeset godina. Treće, ekonomska nejednakost u prihodima isto tako raste desetljećima. Streeck upozorava da su upravo stalan rast, stabilan novac i stanovita društvena jednakost bili ključni za povijesni legitimitet kapitalizma. Njemu je zabrinjavajuće što se ova tri trenda mogu međusobno

potpomagati: rastuća nejednakost utječe na produktivnost i potražnju, što dovodi do nižeg rasta. Štoviše, pogoršava nejednakost poticanjem redistribucijskih napetosti.⁶ Streeck stoga zaključuje da su ove krize posljedica 'inherentnih kontradikcija' u odnosu kapitalističkog ekonomskog sistema i demokracije. Njegova analiza naglašava potrebu za sveobuhvatnim reformama kako bi se osigurala održivost i pravednost poretka i to redistribucijom prema donjim klasama što je, po njemu, i bit stvarne demokracije.⁷

6. Početak povlačenja demokracija i što učiniti s navikom oponašanja?

Krastev i Holmes, autori knjige „Kraj doba oponašanja: zašto Zapad gubi bitku za demokraciju?“ smatraju da se liberalna demokracija nije proširila zbog nekih političkih događaja. Ističu napad na Svjetski trgovinski centar u New Yorku, drugi rat u Iraku, financijsku krizu 2008., rusko pripojenje Krima i intervenciju u istočnoj Ukrajini, nemoć Zapada tijekom humanitarne krize u Siriji, europsku migracijsku krizu 2015., referendum o Brexitu, kao i izbor Donalda Trampa (Krastev i Holmes, 2020: 8). Što se tiče same demokracije, oni upozoravaju da ona ustvari propada. Tvrde kako vjera u demokraciju slabi, a tradicionalne političke stranke, pojavom populističkih pokreta, gube poziciju. Sve to odudara od stanju nakon pada komunizma i uspona liberalizma

⁶ Streeck nastavlja istu analizu u knjizi "How Will Capitalism End?: Essays on a Failing System" u kojoj istražuje unutarnje kontradikcije i krize kapitalizma. To se posebno odnosi na poglavlju "How Will Capitalism End?". Kroz temeljitu analizu pokazuje kako se kapitalizam suočava s nizom nepremostivih problema koji dovode u pitanje njegovu održivost. Autor razmatra nekoliko ključnih faktora koji bi mogli dovesti do kraja kapitalizma iako je svjestan da to nije skoro na vidiku. Prvi faktor je rastuća ekonomska nejednakost. On tvrdi kako se bogatstvo koncentrira u rukama malog broja ljudi (Streeck, 2017: 47). Drugi ključni faktor je politička korupcija i erozija demokracije. Kapitalistički sustav često vodi do koncentracije političke moći u rukama ekonomskih elita, što slabi demokratske institucije. Treći faktor je smanjenje socijalnih prava što dovodi do rasta nesigurnih oblika zapošljavanja, pa slabi društvena kohezija. I konačno, ekološke krize, kao posljedica neobuzdanog ekonomskog rasta ugrožavaju održivost ukupnog sustava (Streeck, 2017: 49).

⁷ Tihomir Cipek, istaknuti profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu napisao je osvrt na Streeckovu knjigu. Cipek ističe kako Wolfgang Streeck pruža uvjerljivu i poticajnu kritiku neoliberalnog kapitalizma i globalizacije, zagovarajući ponovno uspostavljanje uloge nacionalne države u demokratskoj politici. Njegova knjiga nudi vrijedne uvide u ekonomske i ideološke temelje suvremenog kapitalizma i služi kao ključni resurs za razumijevanje izazova i potencijalnih putova za ponovno uspostavljanje demokratske uprave u modernom dobu: „Streeckova analiza ne navodi tko bi bio društveni i politički subjekt promjene. Ipak, on se i dalje oslanja na lijevo krilo koje još nije zahvaćeno srednjom klasom, čak pronalazi neke pozitivne elemente u desničarskoj kritici Europske unije, ali zapravo priznaje da bez novog "povijesnog prijelaza" njegovi prijedlozi će ostati neučinkovit. Ipak, riječ je o poticajnoj teoriji za razmišljanje o državi, te društvenim, ekonomskim i političkim posljedicama vladajuće neoliberalne ideologije“ (Cipek, 2021: 182).

kad se pretpostavljalo da je liberalna (kapitalistička) demokracija „krajnja točka ideološke evolucije čovječanstva“ (v. Krastev i Holmes, IWMVienna video).

Na početku tzv. liberalne revolucije 1989. liberalizam je u nekadašnjim komunističkim zemljama Europe bio istoznačnica za individualnu inicijativu i slobodu kretanja. Krastev i Holmes ističu: „Liberalna revolucija u regiji ima još jednu prepoznatljivu osobinu: za razliku od ranijih revolucija, nije se smatralo da predstavlja vremenski skok iz mračne prošlosti u svijetlu budućnost. Umjesto toga, zamišljala se kao kretanje kroz fizički prostor, kao da se cijela postkomunistička Europa seli u Kuću Zapada...“ (Krastev i Holmes, 2020: 34). U sljedećih dvadesetak godina postala je očigledna golema društvena nejednakost u Europi, a ekonomska i politička moć bila je koncentrirana u rukama raznih moćnika, često popraćena korupcijom. Gospodarska kriza 2008. godine potresla je temelje Europe i stvorila sustavno nepovjerenje prema elitama.

Migracije koje su uslijedile nakon revolucije 1989. nisu rezultirale poboljšanjem političkih i gospodarskih reformi u Srednjoj Europi. Umjesto toga, težnja za „normalnim političkim životom“ dovela je do masovnog iseljavanja, posebno visoko obrazovanih dijelova stanovništva. Egzodus mlađe populacije tijekom 1990-ih trajno je, prema autorima, naštetio liberalizmu i uspjehu liberalnih stranaka na istoku Europe. Odljev mozgova (*brain drain*) dodatno je potican izbjegličkom krizom 2015. Zaključno, jedna od fatalnih slabosti političkog liberalizma, po ovim autorima, jest nesposobnost Zapada da razlikuje pripadnike i nepripadnike određene nacije i da održi razmjerno funkcionalne (teritorijalne) granice vlastitog poretka.

7. Raspad demokratskih institucija i normi: od Venezuele do SAD-a

Već smo u prethodnoj cjelini analitički ušli u prošlo desetljeće. Sve ono što je napisano kod teoretičara kao što je Crouch i Streeck postupno je postalo vidljivije i običnim građanima. Politolozi su iznova reagirali važnim uvidima kojima su nastojali objašnjavati populizam (v. Šalaj, 2012). U knjizi „How Democracies Die“ autori Levitsky i Ziblatt daju svojevrsnu sintezu stanja demokracije u prošlom desetljeću. Oni prvo objašnjavaju kako politički lideri koriste demokraciju za jačanje svoje moći. Jedan od istaknutih primjera je Hugo Chávez u Venezueli „politički autsajder koji se bunio protiv onoga što je smatrao korumpiranom vladajućom elitom, obećavajući da će izgraditi "autentičniju" demokraciju koja će koristiti golemo naftno bogatstvo zemlje za

poboljšanje života siromašnih. Vješto je iskoristio bijes običnih Venezuelanaca, od kojih su se mnogi osjećali ignoriranim ili maltretiranim od strane etabliranih političkih stranaka, Chavez je 1998. izabran za predsjednika“ (Levitsky, Ziblatt, 2019: 3). On je koristio demokratske institucije kojima je manje-više eliminirao opoziciju, ali je i promijenio ustav i izborni sustav. Put u sunovrat također je razvidan u Chavezovom nastojanju da svim silama zadrži vlast: „režim je postao represivniji nakon 2006. godine, zatvarajući glavnu televizijsku postaju, uhićujući ili tjerajući u egzil oporbene političare, suce i medijske ličnosti pod sumnjivim optužbama te ukidajući ograničenja predsjedničkih mandata...” (Levitsky, Ziblatt, 2019: 4)

Isto se to može reći za ruskog predsjednika Vladimira Putin. On je manipulirao izborima i zakonima kako bi učvrstio svoju vlast. Putin je, doduše, koristio zakonite metode kako bi mijenjao ustav i zakone koji reguliraju medije i civilno društvo (Levitsky, Ziblatt, 2019: 70). Kada lideri koriste demokratske mehanizme za ostvarenje dvojbjenih ciljeva demokracija se, prema ovim autorima, može urušiti. Sugerira se kako se ovakvo ponašanje političkih moćnika treba pažljivo pratiti i kontrolirati kako bi se spriječila zloupotreba moći.

Levitsky i Ziblatt isto tako ukazuju da su norme ključan dio održavanja demokracije. Ta neformalna pravila djeluju kao zaštitne ograde protiv zloupotrebe moći. Uzajamno poštovanje kandidata osigurava da se politički protivnici tretiraju se kao legitimni akteri. Ona omogućava konstruktivan politički dijalog i suradnju između različitih političkih stranaka. Suosjećanje je također važna norma koja sprječava zloupotrebu moći i održava ravnotežu između različitih grana vlasti. Autori upozoravaju da su ove norme u SAD-u sve više ugrožene Trumpovim nastupom na političku scenu.⁸ „Poput Alberta Fujimorija, Huga Chiveza i Recepta Tayyipa Erdogana, novi američki predsjednik započeo je svoj mandat žustrim retoričkim napadima na svoje protivnike. Nazvao je medije "neprijateljima američkog naroda", doveo u pitanje legitimitet sudaca

⁸ Ne treba pritom zanemariti ni ulogu društvenih medija. Oni potiču polarizacije i dezinformacije. Društveni mediji omogućili su ekstremistima da potaknu političko neprijateljstvo te su time dodatno ugrozili demokratske norme i povećali rizik od političkog nasilja. Polarizacija se produbljuje i zbog rasnih, kulturnih i socijalnih podjela. (Levitsky, Ziblatt, 2019:145)

i zaprijetio smanjenjem saveznog financiranja velikih gradova“ ((Levitsky, Ziblatt, 2019:176).

Između ostalog, u knjizi se ističe slučaj predsjedničkog opoziva. Tradicionalno, tzv. *impeachment* je bio korišten kao krajnje sredstvo za rješavanje ozbiljnih kršenja zakona. Međutim, u suvremenom političkom okruženju, on je postao političko oružje omalovažavanja. Time je oslabljeno povjerenje u demokratske institucije. Politički lideri isto tako nose na sebi odgovornost održavanja demokratskih normi. Nužno je pokazati uzajamno poštovanje prema svojim protivnicima. Ove su norme funkcionirale u američkoj politici tijekom većeg dijela prošlog stoljeća, ali su počele slabiti krajem 20. stoljeća.

Levitsky i Ziblatt plediraju za sposobnost suzdržavanja kao važne norme. Politički akteri trebali bi se suzdržavati od upotrebe ekstremnih mjera čak i kada su im dostupne. Time se omogućuje očuvanje političke stabilnosti i sprječava zloupotrebu moći. Uzajamno poštovanje također je izuzetno poželjno. Političarima se savjetuje da priznaju legitimnost svojih protivnika i njihove pravo na sudjelovanje u političkom procesu. Time se omogućava konstruktivan dijalog i suradnja između različitih političkih stranaka. Tako je tijekom administracije predsjednika Obame došlo do erozije normi uzajamnog poštovanja i suzdržavanja. Autori knjige drže kako su upravo republikanci u Kongresu često koristili proceduralne taktike kako bi blokirali Obamine prijedloge zakona i imenovanja.

Razni politički događaji i odluke doprinijeli urušavanju demokratskih normi i institucija u SAD-u: „Američki političari sada tretiraju svoje suparnike kao neprijatelje, zastrašuju slobodne medije i prijete odbacivanjem izbornih rezultata. Oni pokušavaju oslabiti institucionalne zaštitne mjere naše demokracije, uključujući sudove, obavještajne službe i urede za etiku“ (Levitsky, Ziblatt, 2019:2). Politička polarizacija koja otežava kompromis, naštetila je smislu demokracije. Retorika koja demonizira protivnike i stvara atmosferu nepovjerenja može dovesti i do nasilja.

Ako usporedimo situaciju u Sjedinjenim Državama s drugim zemljama koje su prošle kroz slične procese erozije demokracije, možemo pronaći nekoliko sličnih primjera. Jedan od primjera je Mađarska pod Viktorom Orbánom koji je preuzeo kontrolu nad medijima i pravosuđem. On je, prema ovim autorima, postupno

uspostavio svojevrsnu autoritarnu vladavinu. Isti takav slučaj zadesio je Tursku pod Recepom Tayyipom Erdoğanom. Erdoğan je, naime, iskoristio izbore kako bi gotovo uklonio opoziciju. Također je iskoristio izvanredne mjere i ustavne promjene kako bi dodatno učvrstio svoju vlast.

Ovakvi primjeri relevantni su za Sjedinjene Države jer pokazuju kako demokracije mogu postupno oslabiti. Ključni elementi u ovim procesima su kršenje neformalnih pravila i normi te neobuzdana politička polarizacija. Time dolazimo do zaključka kako demokratske institucije same po sebi nisu dovoljne. Potrebna su i snažna (ne)formalna pravila i norme koje osiguravaju da se lideri suzdržavaju od zloupotrebe moći. Iako su američke demokratske institucije još uvijek relativno snažne, one su itekako ugrožene.

8. Zaključak

Kriza demokracije složeno je pitanje koje zahtijeva nemalu analitičku i političku pozornost. Analizirajući radove autora kao što su Michel Crozier, Colin Crouch, Wolfgang Streeck, Ivan Krastev, Stephen Holmes, Steven Levitsky i Daniel Ziblatt, postaje jasno da se demokracija suočava s možda nerješivim problemima. Ovi autori nude različite perspektive i rješenja što može biti problem.

Teza koju je iznio Fukuyama o kraju povijesti koji je nastupio 1989. pretvorila se u tvrdnju da je liberalna demokracija ugrožena te da je donijela brojne (ekonomske) neprilike. Prvo je Michel Crozier vidio problem u previše demokratskih prava građana, ali i državi koja ih slijedi u tome. Colin Crouch je upozorio da njegov koncept postdemokracije upozorava da je stvarna moć u ruke elita. Wolfgang Streeck je pristupačnom polit-ekonomskom analizom neoliberalnog kapitalizma to potvrdio i došao do potrebe žurne reafirmacije nacionalne države u kontekstu globalizacije.

Ivan Krastev i Stephen Holmes upozoravaju kako su se razne političke zgode i nezgode ispriječile liberalnoj demokraciji što može biti fatalno po nju. Steven Levitsky i Daniel Ziblatt naglašavaju ulogu političkih stranaka i elita u svemu tome kao i njihovu odgovornost za oporavak demokracije. Poseban naglasak u radu je na SAD-u. Naime Sjedinjene Američke Države, dugo smatrane svjetionikom demokracije, suočavaju se s ozbiljnim izazovima. Porast demagoškog vodstva, čemu je doprinio bivši predsjednik Donald Trump, čini se, da je pogoršalo stanje demokratske vladavine. Neka su pitanja

s tim u vezi intrigantna: „Jesu li SAD ušle u svoju kasnu sovjetsku fazu?... Istina je da je američki sustav već dugo nefunkcionalan, a za to su dijelom krive demokratske elite. Kada je Trump došao na vlast, realna prosječna plaća imala je otprilike istu kupovnu moć kao četiri desetljeća ranije. Većinu dobitaka prikupili su oni koji najviše zarađuju“ (Jones, 2024). Rješavanje krize američke demokracije zahtijeva novi pristup koji vjerojatno nije na vidiku.

Možda je izlaz u onom što je blisko Levitskyom i Ziblattu. To bi bila obnova normi demokratskog ophođenja (međusobnog poštovanja i neupitnost izbornih rezultata). Uz otpornost demokratskih institucija, uključujući pravosuđe i medije, neophodno je angažirano građanstvo koje odbacuje populističku retoriku. To znači da očuvanje demokracije zahtijeva uvezivanje svih skupina i pojedinaca kojima je stalo do nje (koliko god to možda zvučalo demagoški). I to kroz institucionalne reforme koje nužno trebaju punu građansku participaciju, što je preduvjet obnove povjerenje u demokraciju kao takvu.

Literatura

Bakotin, J (2013). Kronika najavljene smrti demokracije. *Portal novosti*, br. 721. Pristupljeno 2.7.2024.

Buković, N. (2007). Colin Crouch: Postdemokracija. *Politička misao*, 44 (4), 173-177.

Cipek, T. (2022). Wolfgang Streeck - Zwischen Globalismus und Demokratie. Politische Ökonomie im ausgehenden Neoliberalismus. *Politička misao*, 59 (2), 179-182.

Crouch, Colin. "Post-democracy and populism." *The Political Quarterly* 90.S1 (2019): 124-137.

Crouch, Colin (2004). *Post-democracy. Post-democracy after the crises*. Medford, MA: Polity.

Crozier, M. J., Huntington, S. P., & Watanuki, J. (1982). *Kriza demokracije i participacija. Izvještaj trilateralnoj komisiji*. Globus, Zagreb.

Fukuyama F. (1994) *Kraj povijesti i posljednji čovjek*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Fukuyama, F. (1990). *Kraj povijesti?*. *Politička misao*, 27 (2), 171-189.

Jones, Owen (2024). The American republic is crumbling before us – and Democrats must share the blame. *The Guardian*. Pristupljeno 25.07.2024

Kovačević, Božo (2023). Kriza kapitalizma i/ili kriza demokracije. Dva supstancijalna izvješća Trilateralne komisije. *Ideje. hr* Pristupljeno 23.06.2024. <https://ideje.hr/kriza-kapitalizma-i-ili-kriza-demokracije-dva-supstancijalna-izvijesca-trilateralne-komisije/>

Krastev, Ivan i Holmes Stephen (2020). *Kraj doba oponašanja: Zašto Zapad gubi bitku za demokraciju?* Zagreb: TimPress.

Krastev, Ivan i Holmes, Stephen (s Michael Ignatieff) "The Light That Failed A Reckoning", IWMVien video, Pristupljeno 05.06.2024 <https://www.youtube.com/watch?v=6QNXP3dFtLc>

Kursar, Tonči i Iva Vukojević. "Varijante postdemokracije." *Političke perspektive*, vol. 3, br. 1, 2013, str. 23-38. <https://hrcak.srce.hr/146883>. Pristupljeno 24.07.2024.

Levitsky, Steven, and Daniel Ziblatt (2019). *How Democracies Die*. Harlow, England: Penguin Books.

Streeck, Wolfgang (2017). *How will capitalism end?: Essays on a failing system*. Verso Books.

Streeck, Wolfgang (2011). The Crises of Democratic Capitalism. *New Left Review*. 5-29.

Šalaj, B. (2014). Francis Fukuyama, The Origins of Political Order i Political Order and Political Decay. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 11 (1), 137-144.

Šalaj, B. (2012). Što je populizam?. *Političke analize*, 3 (11), 55-61.